

Српски добровољци у Великом рату

Сажетак

Велики рат (1914-1918), доцније назван *Први светски рат*, упамћен је у српској историји и по снажном добровољачком покрету изниклом из бића српског народа, његове неугасиве тежње за слободом, самосталношћу и сопственим избором како живети и на који начин одлучивати о својој судбини. Јер, нашавши се у српској или црногорској војсци по личном избору, из родољубних и националних побуда, добровољци су се одушевљено борили за коначно ослобођење свих јужнословенских покрајина, највећим делом српских, затечених тада под аустријском или угарском окупацијом и за њихово присаједињење Краљевини Србији или уједињење са њом. Највећим делом били су то Срби, да ли из односних српских крајева, да ли из српске Краљевине Црне Горе, да ли из Краљевине Србије, који, супротно поруци српске владе на самом почетку рата упућеној “грађанима који нису позвани под заставу... да остану код својих домова и мирно раде своје послове”, нису послушали савет да “гледају своја посла” већ су одабрали да ратују.

О српским добровољцима, тим *светим српским ратницима*, писало се у разним приликама и за различите потребе, али се, без обзира на бројност, обим и садржину таквих прилога и добронамерност њихових аутора, као и неспорну чињеницу да су добровољци представљали не само физичку, већ и моралну подршку двома српским краљевинама, читава тема и даље заснива на предрасудама, извргнута сумњама, потцењивању и, чак, презиру. Ипак, и из расположивих текстова, таквих какви су, долази се до податка да је у српској и црногорској војсци током Великог рата године учествовало не мање од 216.600 добровољаца (међу њима најмање 2.700 у медицинским мисијама), али и да се, из много разлога, делом због немушних историјских извора а делом због неспремности „званичних“ историчара у Срба да се одупру наслеђу „југословенске“ историјске школе, никад неће сазнати колико их је било; још је мање могућности да се сазнају њихова имена.

Овај рад бави се бројем добровољаца у војскама двеју српских краљевина током Великог рата.

Кључне речи

Велики рат, српски добровољци, медицинске мисије, прекоморске земље, Српски добровољачки корпус, Солунски фронт.

Ограничења за расправу

Српски ослободилачки ратови 1912-1918. судбински су утицали на биолошки опстанак српског народа и његову будућу историју, а посебно су обележени српским добровољачким покретом у њима. О српским добровољцима у балканским ратовима (1912-1913) и у Великом рату (1914-1918) писало се у разним приликама и за различите потребе, али се, без обзира на бројност таквих прилога и добронамерност њихових аутора, читава тема и даље врти око претпоставки, извргнута сумњама, потцењивању и, чак, презиру.

Бројни историчари трудили су се током претходних сто година да из свега што је записано о добровољачком покрету дођу до података који би се могли сматрати тачним и несумњивим. Сви они сматрали су да се до коначног броја српских добровољаца може доћи сабирањем појединачних података расутих по разним документима из војних и других архива. Како је тих и таквих докумената мало, јер сви нису сачувани а сви добровољци у њих нису ни уписани, могло се десити да војна историја говори о свега тридесетак хиљада добровољаца у Великом рату. Владимир Дедијер пише “да је близу 100.000 Срба, Хрвата и Словенаца из југословенских земаља Аустро-Угарске узело учешћа у редовима српске и савезничке војске, као добровољци, против централних сила” (1, 392), а Никола Б. Поповић нуди, научнички непристојно, да се укупан број добровољаца у српској војсци током Великог рата изједначи са бројем чланова Савеза ратних добровољаца Краљевине Југославије и да износи “око 40.000” (2, 281).

Пре изношења цифарских података које српски добровољачки покрет одсликавају сасвим друкчије од онога како га види „званична“ историографија у Срба, указаћемо на неке појединости везане за мобилисани војнички састав:

а. У складу с војном доктрином, земља која креће у рат мобилише тек десети део свога становништва. Тако су поступиле и Србија и Црна Гора уочи рата с Аустроугарском, јула 1914. године: Србија је, од укупно 4.190.000 становника (3, 323), мобилисала око 400.000 људи, од чега 250.000 бораца у оперативној војсци (којима се прикључило и око 25.000 добровољаца у шест прекобројних пукова), док је Црна Гора, од приближно 430.000 душа (3, 323), мобилисала око 35.000 бораца (4, књига 9, 277);

б. У операцијама током 1914. године Србија је изгубила око 132.000 људи из свог војничког састава: 22.000 погинулих, 91.000 рањених и 19.000 заробљених (4, књига 9, 280). Ако се има у виду општа санитарска статистика из Великог рата, може се рачунати да је од задобијених рана умрло око 5.000 српских војника, а могло би се

претпоставити да је бар 15.000 рањеника онеспособљено за даље радовање. Од децембра 1914. до маја 1915. године, “у Србији су харали трбушни и пегави тифус и друге заразне болести, од којих је страдало 500.000 становника, међу којима око 100.000 војних обвезника” (4, књига 9, 303). Биће да се овде ради о броју оболелих, јер на другом месту читамо да је од пегавог тифуса умрло до 150.000 цивила и 22.000 војника, а од повратне грознице 29.000 војника (4, књига 3, 349). То значи да је уочи аустро-немачко-бугарског напада на Србију, половином октобра 1915. године, српски војнички потенцијал био умањен за најмање 112.000 људи, не рачунајући ту лечене а још увек неоправљене војнике;

в. Из податка да је “пред саму Макензенову офанзиву, концем септембра 1915, наређена мобилизација и последње две класе регрута у Србији рођених 1895. и 1896”, у укупном броју од 30.000 (5, 282), или можда 40.000 младића (6, 352), проистиче да је неколико месеци раније, у релативно мирним условима, могло бити регрутовано и 1894. годиште са не више од 20.000 нових војника. Уз ово појачање и очувану снагу од око 288.000 војника, Србија се тада морала изузетно напрегнути да би до цифре од 420.000 војника, с колико је започела одбрану (7, 339), могла мобилисати још око 112.000 људи. С обзиром на опште здравствено стање нације и неприлике изазване епидемијом тифуса, Србија је за попуну свог армијског састава била принуђена да употреби добровољце, али и питомце подофицирске школе који, по годинама, нису били војни обвезници (8, књига XIII, 177);

г. Немогуће је “оправдати” цифру од 707.343 мобилисаних од јула 1914. до октобра 1915. године, коју је Делегација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца приказала на Конференцији мира у Паризу (5, 242), исто као што не могу опстати подаци да је октобра 1915. године укупна јачина српске војске износила 563.235 војника (4, књига 7, 213), односно 563.181 (4, књига 7, 220). Јер, погледамо ли податке српске Врховне команде о губицима српске војске од 5. до 31. октобра 1915. године који су износили: 18.326 погинулих, 21.647 умрлих од рана и болести и заробљених 28.155 војника; у току повлачења до Пећи и Призрена погинуло, заробљено, умрло и нестало 138.600 војника; на Крф пребачено око 140.000 војника, сазнајемо за судбину 346.728 војника. Додамо ли томе да је у току повлачења преко Арбаније и Црне Горе погинуло, умрло од болести и глади 243.877 војника и цивила (4, књига 7, 220), од чега око 70.000 војника, потврђује се да је српски војнички потенцијал септембра 1915. године износио око 420.000 људи, односно тачно онолико колико нам казују извори под (7), (9). и (10). Уз 132.000 људи избачених из строја до децембра 1914. године (4,

књига 9, 280), укупан број мобилисаних зауставља се испод цифре од 549.000. Због тога, пре ће бити да се податак српске Врховне команде о око 563.000 војника у српској војсци октобра 1915. године односи на укупан број мобилисаних од почетка рата до тада, укључујући ту и “прекобројне”, односно добровољце из Краљевине Србије;

д. По свој прилици, у повлачење преко Арбаније и Црне Горе кренуло је између 170.000 (11, 61) и 200.000 војника (12, 184), око 200.000 цивила (4, књига 7, 216), међу којима и оних 30.000 (или 40.000) регрута и око 30.000 заробљеника. На арбанашко приморје стигло је око 26.000 ратних заробљеника и свега око 30.000 цивила. Разумљив је тако велик цивилни губитак, за разлику од војничког и заробљеничког, јер се у овом другом случају радило о младим људима, извезбаним, издржљивијим, неупоредиво отпорнијим и, усто, како-тако организованим и међусобно храбреним у сапатничком кругу;

ђ. Чим је почела да се повлачи према Црној Гори и Арбанији, Србија је престала да води рачуна о својим дотадашњим добровољцима. Из једног саопштења српског Министарства иностраних дела, датог 22. децембра 1916. године Министарству војном, произилази да “ни смо водили рачуна о добровољцима, кад смо се преко Албаније повлачили, него смо их отпустили и оставили да иду куд који зна” (8, књига XXI, 636). Уистину, добровољцима није било ни на крај памети да се при повлачењу удаљују од својих јединица (што је учинио повелик број војника из Србије), да беже својим кућама (у Аустроугарску, у чељуст својим непријатељима), да се предају; сваки такав покушај био би корак у смрт. Отуд, губици међу добровољцима били су током повлачења, процентуално, знатно мањи од оних који су снашли војнике из Србије. Због тога, цифра од једва 50.000 преживелих српских војника (8, књига XIII, 402), која је потекла из енглеског Генералштаба, приближно је одговарала стварној јачини српске војске на дан-два пред Нову 1916. годину (без “отпуштених” добровољаца и, можда, још око 30.000 војника који су се на арбанашкој обали прикупљали почетком јануара). Разлику до око 112.000 војника, коју је српска Врховна команда одмах саопштила српским војним изасланицима у Италији, Француској и Енглеској, или “око 120.000 људи” у наредби (од истога дана) команданту пристаништа у Медови, могли су чинити само добровољци, они који су непун месец и по дана раније били отпуштени и остављени “да иду куд који зна”, а који су ипак стигли на арбанашко приморје, јер другог излаза није за њих било;

е. У ратним операцијама до краја децембра 1914. године и у потоњој епидемији тифуса погинуло је, заробљено или умрло око 112.000 војника (приближно 28% од 400.000 мобилисаних), због чега

би ваљало претпоставити да је међу њима било и око 7.000 прекобројних. Од око 420.000 војника, са колико је Србија располагала учи аустро-немачко-бугарског напада, на Крф је стигао тек сваки трећи; од 18.000 прекобројних, мерено осталим војничким губицима у том периоду, број преживелих “прекобројних” износио је, дакле, не мање од 6.000;

ж. С обзиром на већу изложеност погибијама у скоро свакодневним непосредним контактима са непријатељем, може се узети да је до мора стигао тек сваки четврти добровољац. На њих се Србија морала ослонити приликом реорганизације своје војске, почетком 1916. године.

Српски добровољци у Великом рату

Број српских добровољаца у Великом рату износио је, на српским ратиштима, најмање 195.600, од чега око 56.600 из двеју српских краљевина (тачке 1, 2, 3. и 9) и око 139.000 са стране (тачке 4-8), како следи:

1. најмање 25.000 у шест прекобројних пукова српске војске;
2. 1.300 каплара из ђачке формације;
3. око 17.200 добровољаца у црногорској војсци;
4. око 50.000 пребега у Србију преко Дрине, Саве и Дунава, непосредно пред рат и на самом почетку рата (13, док. 215, 312);
5. око 10.000 добровољаца из реда аустроугарских војника заробљених у Србији;
6. око 41.500 добровољаца из исељеништва (укључујући медицинско особље), највећим делом из прекоморских земаља;
7. око 3.500 (а можда и свих 4.000) добровољаца из руског заробљеништва, који су на српско ратиште стигли Дунавом, с јесени 1915. године;
8. око 30.800 добровољаца из руског заробљеништва, који су ратовали на Добруци и на Солунском фронту. Током бојева у Добруци, Прва добровољачка дивизија имала је 755 погинулих, 671 нестало и, по претпоставци, бар 1.200 трајно онеспособљених од укупно 6.463 рањеника (14, 121). Крајем 1915. године стигло је у Србију око 3.500 (13, прилог III, 365), а на Солунски фронт још око 24.760 добровољаца (14, 139, 186. и 195). Из свега тога произилази да се добровољачки статус не може порећи овим двама последњим групама (28.260), као ни погинулим, онеспособљеним и несталим - највероватније убијеним - (2.626), у укупном броју од око 30.880 добровољаца;
9. око 13.100 јабланичких добровољаца у Топличком устанку, од којих је 1.397 убијено, 2.500 интернирано (тамо је убијено још 369

лица), а око 300 је учествовало у завршним операцијама током пост-солунске офанзиве (15, 247. и 258).

Мимо наведених цифара, у расположивој грађи о Великом рату срећемо се са још две велике групе српских добровољаца које “југословенска” историјска наука још није помињала:

а. после пробоја Солунског фронта, непосредно по уласку српске војске у Црну Гору, кад је крај рата био сасвим изван, и кад су се прикупљали црногорски обвезници (“њих 10.000 у прво време”, до 5/18. новембра 1918), министар војни поставио је председнику владе питање “како третирати ове људе, да ли као српске обвезнике или као добровољце”. Пашић је, белешком на полеђини министровог упита, одговорио: “Црногорце треба сматрати као добровољце!”;

б. око 11.000 добровољаца “заборављених” на Далеком истоку, у време док су се делови Српског добровољачког корпуса кретали Сибиrom на путу према Солуну. Траг о томе оставио је ђенерал Михаило Рашић, током неколико ратних година српски министар војни: “Сви смо били изненађени кад нас је 1918., по уласку у нашу Србију, француска Влада известила, да на крајњем истоку Сибира, близу Владивостока, има на 11.000 наших војника са неколико официра добровољаца и молила нас да пошаљемо тамо неколико старијих српских официра” (16, 14), како би се то људство “преузело” и вратило у Србију. Радило се, заправо, о припадницима Српског добровољачког корпуса из Одесе, који су, из ко зна ког разлога, *залутали* на путу кроз Сибир, те нису ни стигли да стигну на Солунски фронт и учествују у његовом пробоју.

С овим двама групама, укупан број српских добровољаца у Великом рату повећава се на најмање 216.600.

У овој само наизглед високој цифри не налази се онај “трећи континент од 2.000 људи, који се (јануара 1916)... задржао због пада Црне Горе, који је тада наступио, у Сједињеним Државама и Канади, очекујући позив за даље кретање... Пошто се, због политичких и дипломатских мотива, није дошло до остварења логора у Фрежису (у Француској, за потребе црногорске војске - ИП), овај трећи континент Црногораца из Северне Америке, српских добровољаца, ангажовао се у савезничким војскама” (17, 149-150; 18, 25). И нема у њој ратника из такозваног Мурманског одреда (28, 14), у коме се, “као што је познато, хиљаде југословенских заробљеника у Русији боре на страни Савезника... и уз бок њихове чехословачке браће у источној Русији и Сибирији” (34, 498). Нема ни оних 5.402 добровољаца из батаљона Руса и 306 Чеха које у Народној скупштини помиње министар војни Душан Трифуновић (19, број 261 од 14. новембра 1926). Нема ни оних Помораваца

за које један француски официр пише да је “сваки... истовремено и недостижни и невидљиви војник”, те да се непријатељи “у паници једва спасавају... од устаника који су се угнездили на литицама и који су били немилосрдни”. И нема оних “око 25.000 заробљеника из Италије приправних да ступе у добровољце”, које енглески генерал Планкет помиње у разговору са генералом Франше д’Епереом, а које Италијани “у мањим скуповима употребљавају на разним одсецима фронта у италијанској униформи и под њиховим заповедништвом” или их размењују за своје сународнике у аустроугарском ропству и шаљу у чехословачку легију и у румунске “извидничке чете” (20, 78). И нема “стотинак француских авијатичара са осам ваздухоплова” који су 1915. године дошли да помогну Србији (35, 29). И нема чланова медицинске мисије (састављене од 394 особе) коју је на српско ратиште послао Универзитет из Торонта...

Српски добровољци из прекоморских земаља

Сваки покушај да се до укупног броја добровољаца из прекоморја дође листањем појединачних докумената и сабирањем цифара садржаних у њима, унапред је осуђен на неуспех. Због тога, до њиховог приближно коначног броја може се доћи само коришћењем неколико глобалних цифара, како следи:

1. У јулу 1914. године, пре почетка ратних операција, стигла је из Северне Америке група од 150 добровољаца и одмах се прикључила српској војсци (4, књига 2 прво издање, 561; 21, 219);

2. Велики рат био је већ сасвим изванредан, кад је бродовима “Звезда” и “Европа” кренуло из Северне Америке 5.000 добровољаца, делом Црногораца а делом Срба из крајева под аустроугарском окупацијом (22, 27. јул/9. август 1914);

3. Од октобра 1914. до окупације Србије концем 1915. године Срби из Америке дали су око 14.000 добровољаца (23, 171; 24, 286);

4. На Бадњи дан 1916, лађом “Бриндизи” допловила су до Медове најмање 544 добровољца, од којих је експлозију и потапање лађе преживело 151 лице (25, 187);

5. Недуго после транспорта из тачке 4, кренула су из Америке још два транспорта од 2.000 Црногораца, Херцеговаца, Бокеља и Личана. Они су касније искрцани у Солуну и укључени у српске јединице (4, књига 2. прво издање, 561); биће да су то исти транспорти који се помињу у (4, књига 8. друго издање, 787);

6. Крајем 1916. године америчка влада одобрила је да се на територији Сједињених Држава прикупљају добровољци за српску војску, с тим да се из транзитног логора у Сен Лују савезничким бродовима

пребацују у Европу. Према непотпуним подацима, кроз прихватни центар у Бизерти (Тунис) прошло је око 9.000 добровољаца (4, 2. књига, 496; 4, 8. књига, 787);

7. Око 155 добровољаца из Аустралије, у две групе, дошло је на Солунски фронт септембра/октобра 1917 (26, док. 197, 316; 21, 220);

8. Из Јужне Америке, у групама по тридесетак, пошто “капетани бродова нису смели примати више због евентуалног потапања”, стигло је не мање од 300 добровољаца, углавном Црногораца (27, 263);

9. Почетком септембра 1918. године у малом депоу у Тулону нашло се 763 добровољаца “који су ових дана пристигли из Америке. Велики део ових служио је војску и моле упутити их директно у Солун”, куд су и послати, мимо Бизерте (26, док. 208, 331-332);

10. Из Италије стигло је на Солунски фронт, у неколико наврата, око 1.180 добровољаца (20, 71, 126. и 136; 26, док. 226, 363. и док. 221, 350-354; 21, 222);

11. Посебан Југословенски батаљон од око 1.000 људи, под командом Људевита Пивка из Марибора, образован је крајем 1917. године и у саставу италијанске војске, а не на Солунском фронту, борио се до краја рата (26, док. 223, 361; 21, 222; 4, књига 6, 697);

12. Из Француске и Египта стигло је до 13. марта 1918. године укупно 2.744 добровољаца (26, док. 186, 303);

13. Ратне операције биле су завршене кад је у Солун стигла група од 2.000 добровољаца из Америке, “па су упућени већином” у Боку Которску (28, 16);

14. Досадашња истраживања показују да је у страним медицинским мисијама на ратиштима уз српску војску учествовало најмање 2.700 лица, од којих је поименично познато преко 2.300;

На основу података датих у претходним тачкама, недвосмислено се може закључити да се током Великог рата у српској и црногорској војсци нашло најмање 41.500 добровољаца из иселјеништва у Америци, Аустралији, Новом Зеланду, Француској, Малој Азији, Цариграду, Јужној Африци и Египту, највећим делом, и у мањем броју из заробљеништва у Италији и Француској, од којих је у пробоју Солунског фронта учествовало око 30.200 њих.

Српски добровољци на Солунском фронту

Нешто више од половине укупног састава српске војске у завршним операцијама на Солунском фронту и у његовом пробоју чинили су добровољци:

1. око 30.200 српских добровољаца из прекоморских земаља, назначених у последњем пасусу претходног одељка;

2. најмање 25.700 добровољаца приспелих из Русије:

а. барем 1.000 преживелих добровољаца од оних који су у Србију стигли Дунавом с јесени 1915. године (28, 11);

б. 1.100 добровољаца послатих из Одесе 25. јануара 1917. године (14, 139);

в. најмање 23.600 добровољаца приспелих из Русије од краја 1917. до 1. маја 1918. године (14, 186. и 195). У овој другој великој групи налазило се 2.663 припадника Друге дивизије (приспеле у Солун 7. децембра 1917) и око 21.000 припадника Прве дивизије која је пристигла у Солун у три ешалона: око 17.000 крајем јануара и 3.934 из Друге бригаде приспеле у две групе: 29. марта и 1. маја 1918. године (29, 248. и 284);

3. бар 1.300 добровољаца-Херцеговаца из црногорске војске, од око 1.700 колико их се нашло на Крфу 28. фебруара 1916. године, уочи реорганизације српске војске (8, књига XV-1916. година, 64);

4. нешто преко 300 добровољаца из црногорске војске (30, број 412, 31. август 1917) и око 800 Бокеља (31, 93);

5. око 2.500 добровољаца из масе од око 10.000 аустроугарских заробљеника у Србији прве ратне године (који су се добровољно укључили у српску војску, жандармерију, граничне јединице или неке цивилне службе);

6. око 6.000 преживелих бораца из најмање шест прекобројних пукова почетног формацијског састава од око 25.000 војника (8, књига XV, 7. и 17);

7. око 1.800 Арбанаса из Есад-пашиног одреда (32, 94); и

8. преживелих можда око 14.000 добровољаца од укупно око 50.000 пребега из суседних српских крајева на самом почетку рата (13, док. 215, 298).

То значи да је од укупно око 140.000 војника у саставу српске војске (4, књига 8, 787), а можда и свих 150.000 - према неким другим изворима -, у пробоју Солунског фронта и у завршним операцијама за ослобођење Србије и Црне Горе и прекодринских, прекосавских и прекодунавских српских крајева учествовало најмање 84.700 добровољаца, од тога око 78.400 изван Краљевине Србије, углавном из крајева који су пре рата били под аустријском и угарском окупацијом.

Још неколико података зарад поређења

Овде дописујемо, тек примера ради, да је само “из Кореничког и Удбинског среза било... око 3.000 солунских добровољаца” (33, 272).

И, због оних који “не умеју да верују” а знају за записе др Лазара Генчића, начелника санитета српске Врховне команде 1912-1916, да

је “само на војишту радило, поред наших лекара, још 200 страних лекара и око 500 школованих сестара”, и др Хранислава Јоксимовића из Српског Црвеног крста, да су “у ратовима 1914-1915... све (стране медицинске) мисије имале 82 лекара и 429 болничара, сестара и других” (36, 785. и 836), понављамо да досадашња истраживања показују да је у страним медицинским мисијама на ратиштима уз српску војску учествовало најмање 2.700 лица, од којих је поименично познато преко 2.300, од чега преко 1.800 с енглеског говорног подручја.

Исти ти (и њима сродни) неверници неће да знају да се на самом почетку Великог рата, доцније названог *Први светски рат*, српској и црногорској војсци ставио на располагање највећи број емиграната из Аустроугарске затечених у Србији и Црној Гори. Од тих добровољаца формирана су у Србији четири четничко-добровољачка одреда: Јадарски, Руднички, Златиборски и Горњачки. После неуспеле српске офанзиве у Срему и катастрофе Тимочке дивизије код Легета, 6. септембра 1914. године, велик број Сремаца прешао је Саву и пријавио се у српске добровољачке одреде. “Током времена је њихов број премашио цифру од 4.000 људи” (3, 75). Од пребега из Баната и Срема формирана су у Београду два одреда: Банатски и Сремски. Оба су учествовала у последњој одбрани Београда, а врло мало Сремаца преживело је ту битку. Касније, до краја 1915. године, поред неколико хиљада добровољаца укључених директно у српске јединице, било је формирано још десетак добровољачких одреда и самосталних батаљона; један од њих, одред Војводе Вука, бројао је око 4.000 бораца.

Подразумева се да ни у Великом рату (исто као и у балканским ратовима) нису успостављени квалитетни спискови српских добровољаца; један од онајважнијих разлога томе могао би бити страх од аустроугарске одмазде над породицама српских добровољаца. Дода ли се томе и “тихи” труд појединих војних команди да затуре трагове о стварном броју добровољаца и тако очувају “одлучујућу” војничку улогу редовног армијског састава и, нарочито, сопствену командну улогу, разумљиво је што се број добровољаца и њихова улога у војним активностима особито не истичу. Због свега тога, да се број добровољаца не би ни приближно могао пратити, на самом почетку Великог рата српско Министарство војно наредило је “да се добровољци не формирају у засебне добровољачке команде, нити да се на започетој основи скупљају сами, у веће гомиле” (26, док. 1, 3). Таква наредба издата је јер је добровољаца у Србији тада већ било довољно за “засебне добровољачке команде”, а било је неупутно да се они самоиницијативно окупљају “у веће гомиле”. Из тог разлога добровољачки командант мајор Војин Поповић, Војвода Вук, предлагао је

српској Врховној команди да “добровољачке јединице и добровољце (треба) третирати као регуларну војску” (26, док. 24, 37). Због свега тога, али и из многих других разлога, никад се са сигурношћу неће установити колико је добровољаца учествовало у ратним операцијама српске и црногорске војске, било у борачком саставу, било у ономе што се данас назива логистиком.

Досадашња истраживања српског добровољачког покрета показују да је кроз све регуларне и добровољачке јединице у саставу српске војске прошло у том периоду више десетина хиљада српских добровољаца из српских крајева под влашћу Аустроугарске, углавном бивших аустроугарских војних обвезника, пребеглих или заробљених током ратних операција 1914. године. “Пошто се о добровољцима од почетка рата па све до јула 1916. није водила никака статистика (изим код официра)”, добар део касније коришћених података о њиховом броју и организовању потиче из реферата Добровољачког одељења Добровољачког Корпуса Срба, Хрвата и Словенаца у Одеси, написаног 1. септембра 1917. године (13, док. 215, 298-320). Нажалост, неколико уводних података из тог реферата увек је прећуткивано, због тога што су они на “истраживачки” дух “југословенских” историчара (историчара “југословенске” школе) деловали нестварно:

“У децембру 1914. г. слегао се у Нишу приличан број заробљеника (према званичним подацима, њихов укупан број у Србији тада је износио око 70.000 - ИП). Из освојених босанско-херцеговачких области прешло је на територију Србије до 50.000 Босанаца и Херцеговаца... И упутише се *готово сви заробљени и пребегли* (курзив ИП) Југословени у разне јединице у позадинску службу војске и у грађанске дужности. Чета мајора Танкосића, војводе Вука, Лићански и Ужички Одред махом су били оформирани од неослобођених Срба, Хрвата и Словенаца. Већином су били Босанци и Херцеговци па Личани”.

Поменути реферат потписао је Младен Лукићевић, коњички пуковник српске војске, који је у Одесу стигао са Крфа, заједно с осталим личностима из штаба; на Списку приспелих официра, чиновника, подофицира, каплара и редова Прве српске добровољачке дивизије он је био четврти по реду (13, док. 44, 38). С обзиром на Лукићевићев висок ранг у српској војсци, нарочито у почетној фази српског одбрамбеног рата, чињенице о преласку “готово свих заробљених и пребеглих” Срба из Босне и Херцеговине (ових других “до 50.000”) и о њиховом распоређивању у војне позадинске службе и у грађанске дужности (што подразумева и службу у жандармерији, Граничној трупи “и уопште за службу у Новој Области”), морале су му бити добро познате, те се, стога, не би смеле занемаривати нити оспоравати.

Са тим у вези ваља гледати и на питање српске Врховне команде шта о распоређивању добровољаца у српској војсци мисле и команданти армија. Командант Друге армије, војвода Степа Степановић, није желео да се изјашњава на своју руку, па је питање проследио потчињеним командантима.

Из Тимочке дивизије одговорено је: “У прво време док се добровољци не навикну на дух наше војске, на нашу дисциплину, на наш начин опхођења са војницима, на наш командни елеменат и док се боље не упознају у опште са војничким животом - мишљења сам да остану формирани у својим четама које да се придају појединим батаљонима разних пукова. Ако се ово покаже неподесно, увек се доцније има времена да се добровољци појединци измешају по четама. Међутим, ако се одмах измешају па се то покаже да је незгодно, онда би било теже, кад су већ измешани, формирати их у засебне јединице”.

Командант Шумадијске дивизије бавио се у свом одговору и политичким аспектом читавог проблема: “Из формацијских и чисто војничких обзира боље би било да се добровољци уводе и мешају по четама са нашим војницима. Али из политичких разлога, да би добровољци у првом времену са нашим војницима имали само приватног а не само службеног додира и да се наглим уласком истих у недовољно познату средину не би проузроковале ситне размирице и неспоразуми, мишљења сам да за прво време добровољци остану по својим четама као највећим јединицама, које ће се придавати разним пешадијским пуковима. Кад протекне извесно време, моћи ће се добровољци и расформирати и измешати са нашим војницима, ако се то нађе за сходно”. Овај командант консултовао је и своје команданте пукова, а само један од њих мислио је да добровољце треба одмах распоредити по свим јединицама.

Најкраћи одговор дао је командант Вардарске дивизије: “Боље је да добровољци остану формирани у четама и да се целе чете или батаљони придају појединим пуковима”.

Деветнаестог септембра, све те одговоре војвода Степа сажео је у сопствено мишљење “да би добровољце одмах по доласку требало измешати са нашим војницима а никако их не раздвајати, јер ће им се на тај начин показати, да се сматрају као синови једне и исте отаџбине, па им се и исте дужности дају а тим ће се најлакше и зближити и збратимити са нашим војницима” (26, док. 235, 378-379).

И то је један од разлога што статистике српске Врховне команде не познају добровољце у српској војсци током Великог рата.

Литература

1. Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић и Владимир Дедијер, *Историја Југославије* (лат), Београд 1972;
2. Никола Б. Поповић, *Бројно стање и национална структура добровољаца у српској војсци у Првом светском рату*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996. године, Београд 1996;
3. Борислав Ратковић, Митар Ђуришић и Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912-1913*, Београд 1972;
4. *Војна енциклопедија 1-10*, друго издање (лат), Београд 1970-1975;
5. Милан Ж. Живановић, *О евакуацији српске војске из Албаније и њеној реорганизацији на Крфу (1915-1916) према француским документима*, Историјске часопис XIV-XV, Београд 1966;
6. Саво Скоко, *Уз Успомене Војводе Мишића*, Београд 1969;
7. Ђорђе Јеленић, *Нова Србија и Југославија*, Београд 1923;
8. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1927;
9. Марко Божовић, *Повлачење српске војске на јадранско приморје 1915-1916*, Прилог за пригодни зборник "Трновит пут Србије 1914-1918", Београд 1974;
10. Милан Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе 1915*, Београд 1954;
11. Милан Ђ. Недић, *Српска војска на албанској Голготи*, Београд 1937;
12. Моника Крипнер, *Жене у рату : Србија у рату 1915-1918*, Београд 1986;
13. *Југословенски добровољци у Русији 1914-1918*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић, Београд 1977;
14. Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *Југословенски добровољачки корпус у Русији*, Београд 1954;
15. Добросав Ж. Туровић, *Јабланички добровољци у Топличком устанку*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996. године, Београд 1996;
16. *Ратник*, Месечни војно-научни часопис, свеска I, година XXXVII, Београд 1921;
17. Перо Ђ. Шоћ, *Црна Гора за пробој Солунског фронта*, Ратник, Свеска VIII-IX, Београд 1928;
18. Саво Вукмановић, *Споменица потопљених добровољаца под Медовом*, Цетиње 1939;
19. *Застава* Нови Сад;
20. Богумил Храбак, *Југословени заробљеници у Италији и њихово добровољачко питање 1915-1918* (лат), Нови Сад 1980;

21. Михајло Стојаковић, *Број добровољаца из прекоморских земаља у ратовима 1912-1918*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996. године, Београд 1996;
22. *Политика*, Београд;
23. Павле Хаџи-Павловић, *Михаило Пупин међу Србима у Америци*, Технички лист бр. 11. и 12, стр. 166-173, Загреб 1935;
24. Владимир Гречић, *Улога Михајла Пупина у организовању српског исељеништва у САД* (лат), Зборник радова са научног скупа “Живот и дело Михајла Идворског Пупина (Нови Сад - Идвор, 1979”), Нови Сад 1985;
25. И. Петровић, *Бродоломници под Медово*, проширено и поправљено, пригодно издање, Подгорица 2015;
26. *Југословенски добровољци 1914-1918 - Србија, Јужна Америка, Северна Америка, Аустралија, Француска, Италија, Солунски фронт*, Зборник докумената, приредио Никола Поповић, Београд 1980;
27. *Добровољци у ратовима 1912-1918*, књига I, Београд 1971;
28. Перо Слијепчевић, *Наши добровољци у Светскоме рату* (лат), Загреб 1925;
29. И. Петровић, *Верници Отаџбине : Српски добровољци у ослободилачким ратовима 1912-1918*, Нови Сад 1998;
30. *Србобран*, Српски народни лист и орган Савеза Сједињених Срба Слога, Њујорк;
31. Васко Костић, *Српска народна гарда Котор*, Котор 1990;
32. Благоје Илић и Мики Стаменковић, *Југославија по вољи народа 1914-1918*, Нови Сад 1990;
33. Никола Плећаш Нитоња, *Пожар у Крајини*, Чикаго 1975.
34. Милада Паулова, *Југославенски одбор (Повијест југославенске емиграције за Свјетског рата од 1914.-1918.)* (лат), Загреб 1925;
35. Драган Вујичић, *Пилот Полан поново међу Србима*, “Вечерње новости” Београд, 13. септембар 2015;
36. Влад. Станојевић et al., *Наше ратно санитетско искуство*, Зборник радова, Београд 1925.

Serbian volunteers in the Great War

Abstract

The Great War (1912-1918) is remembered in Serbian history after a strong volunteer movement sprout from the being of the Serbian people, its unquenchable desire for freedom, independence and their own choice of how to live and how to determine their own destiny. The volunteers, be-

ing in Serbian or Montenegrin army by their choice, because of the national and patriotic motives, enthusiastically fought for the final liberation of all Southern-Slavic provinces under the Austrian or Hungarian occupation and for their joining to the Kingdom of Serbia or unification with it. The most of them were Serbs, from the relevant Serbian regions, from within the Serbian Kingdom of Montenegro or from within the Kingdom of Serbia, which, contrary to the message of the Serbian government at the beginning of the war, addressed to “citizens who are not invited to the flag ... to remain in their homes and their peaceful work jobs”, did not listen to advice to “mind their own business”, but chose to fight.

About Serbian volunteers, these *holy Serbian warriors*, have been written in various occasions and for different purposes, but the whole topic is still based on prejudice, suspicion and subjected to an underestimation, regardless of the number, scope and content of such writings and the benevolence of their authors, as well as the undisputed fact that the volunteers represent not only physical, but also a moral support to the two Serbian kingdoms. However, from the available texts, whatever they are, the information can be obtained that in the Serbian and Montenegrin army, during the Great War, was at least 216,600 volunteers (including at least 2,700 in medical missions). Moreover, it will never be possible to determine exactly how many people were there, for many reasons, but mostly because of jumbled historical sources. Finding their names would be even less likely.

This paper deals with the number of volunteers in the armies of the two Serbian kingdoms during the Great War.